

Winterfeesten

van Allerheiligen tot Maria Lichtmis

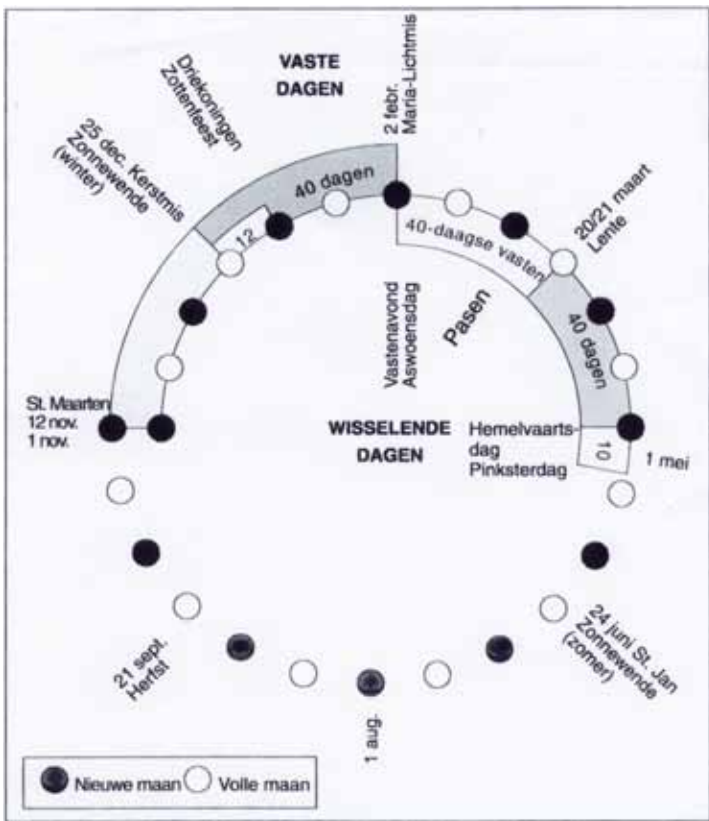
Dr. Everhard Jans

De studie van kalenderfeesten in de noordelijke Graafschap is natuurlijk vooral terug te voeren op Hendrik Willem Heuvel, die al in 1909 zijn klassieke boek *Volksgeloof en volksleven* bij Thieme in Zutphen publiceerde, en “in één klap” Nederland op de kaart zette wat de stand van de wetenschappelijke volkskunde betreft, met name in Duitsland en Engeland.

Later zou hij hier nog aan toevoegen zijn prachtige boek *Oud-Achterhoeks boerenleven*, dat na zijn dood afgemaakt werd door streekhistoricus en volkskundige Hendrik Odink uit Eibergen. Deze goede vriend en geestverwant zou tot ver na de Tweede Wereldoorlog boeken en artikelen over de folklore van de Achterhoek het licht doen zien. Ik heb hem persoonlijk nog gekend, in de jaren

Twentse volkskundige Cato Elderink, bekend geworden door haar standaardwerk *Twènter Laand en Leu en Lèven* uit 1937. Dit boek is de vrucht van jarenlang veldonderzoek en literatuurstudie in het oosten van Twente, met als zwaartepunt de streek rond Enschede (Usselo, Buurse etc.). Belangrijk was ook haar contact met lokale vertellers “an ‘n heerd”. Adriaan Buter publiceerde na 1945 veel over kalenderfeesten, textielfolklore, zeden en gebruiken van Twente en de noordelijke Achterhoek. Een uitstekende samenvatting geeft zijn standaardwerk: *Over-IJsselse volksgebruiken. Een feestelijke ommegang door het jaar*, dat in 1988 bij Waanders in Zwolle gepubliceerd werd. De latere directeur van het Staring Instituut, drs. Henk Krosenbrink, heeft talrijke boeken en studieuzen artikelen op zijn naam staan inzake kalenderfeesten. In 1995 schreef hij in *Gelders Erfgoed* een goed artikel: “Midwinterhoornblazen, een old gebroek”, dat de situatie vroeger en nu in Achterhoek en Liemers in beeld brengt. Hij is nog steeds actief, ook als auteur van streekromans rond Winterswijk (het geslacht Wullink, van den Berg/Almere-Enschede) en kenner van de volkscultuur.

Voor de herleving van het midwinterhoornblazen in de noordelijke Graafschap werd belangrijk Gerard Hazewinkel uit Eibergen, vanuit het onderwijs. Hij nam, hand in hand met de herleving van dit gebruik in Twente, het voortouw in de Gelderse Achterhoek. Dinant Beunk nam de fakkel over, ook later in Lochem en zet zich geestdriftig in voor een verantwoorde herleving, ook als bouwer van instrumenten. Hij werd bekend door een demonstratie midwinterhoornblazen op het erve Vunderink bij Eibergen op 30 december 1973 en vele andere activiteiten. Ik kwam in 1970 met het blazen in Kotten hij Winterswijk in contact, tijdens de restauratie van het Scholtenerve Oossink aldaar. Sindsdien wordt er ook hier geblazen. De houten hoorn beleefde een wedergeboorte! Everhard Jans schreef twee boeken over het “bloazen”. Door de volkscultuur van haar eigen boerenomgeving te beschrijven, legde dialectschrijfster en heemkundige Dinie Hiddink uit Lochem veel vast wat anders verloren gegaan zou zijn in de vaart der volken. Haar jongste boekje gaat over paasgebruiken in de Achterhoek en Twente. Over visies op kalen-

Het kerkelijk jaar (schema)

vijftig van de vorige eeuw. Hij trok mijmerend aan zijn pijpje, denkend over de historie en heemkunde van zijn geboortestreek. Tot diep in de nacht brandde het licht in zijn studievvertrek in zijn huis “Hemstea” in Eibergen. Dan wisten de omwonenden dat Odink weer schreef en studeerde! Adriaan Buter, geboren in 1918 in Noordijk bij Neede, werd op het spoor van de volkskunde gezet door de in 1941 overleden

derfeesten vroeger en vooral nu raadplege men het hoofdstuk: “Vieren en markeren. Feest en ritueel” in het standaardwerk *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*, onder redactie van Ton Dekker, Herman Roodenburg en Gerard Rooyackers, Nijmegen 2009, p. 173- 231.

De ontmythologisering van menig zogenaamd “heidens” gebruik is hier volop aan de orde!

Zo zou er meer te noemen zijn, maar in dit beknopt bestek is dit even voldoende.

NOVEMBER

Allerheiligen en Allerzielen

Meester Heuvel schrijft in *Oud Achterhoeks boerenleven het heele jaar rond* (1927): “Allerheiligen! Voor mij is dat immer een feestelijke klank. ‘t Is of er in het diepst der ziel een klokje luidt, een nagalm van de feeststemming van vrome Katholieke voorouders, een tien geslachten of nog verder terug in voorbije eeuwen.”

Hierbij gaat het om de vooravond van Allerzielen, 1 november. Deze Allerheiligendag werd al in 835 door paus Gregorius ingesteld. Daarbij gaat het om de verering van alle heiligen, en dat zijn er behoorlijk veel in de katholieke kerk! Het museum het Catharijneconvent in Utrecht geeft een hele lijst van te vereren heiligen. Natuurlijk is dit een typisch katholiek feest, dat in de noordelijke Graafschap niet gevierd werd, maar wel in plaatsen als Mariënveld, Zieuwent en Harreveld. 's Middags ging men naar de graven op het kerkhof, om deze te verzorgen en om stil te staan bij de geliefde overledenen. Het gebruik om dan een kaarsje te branden is van elders overgenomen. Ook aan de rand van Gorssel (Joppe) staat een neogotische r.k. kerk, evenals in Kranenburg bij Vorden. Momenteel staat men in protestantse kerken in Almelo(Twente) en in Lochem stil bij de overledenen op Allerzielen: er worden houten kruisjes op een houten bord aangebracht, met de namen. Dit is een ritueel dat terugkeert als er een gelovige overleden is en maakt deel uit van de eredienst. Het is een nieuw gebruik.

Dankdag voor het gewas

Wel kent men vanouds in protestantse kerken de Dankdag voor gewas en arbeid, waarbij bloembakjes aan de gelovigen gebracht worden door ouderlingen en diakenen. De eerste woensdag in november. Adriaan Buter schrijft dat dan de winterrust in de natuur en eertijds ook in het agrarische bedrijf begint.

De Lambertikerk in Zelhem is op de Dankdag getooid met mooie bloemstukken waarin de rijke oogst van het land weerspiegeld wordt. Ellie en Harry Somsen schrijven: “Korenaren, maïskolven en hun blad, zonnebloemen, bessen en kruiden leveren bij elkaar altijd weer mooie bloemen op.”

De moeder van meester Hendrik Willem Heuvel vertelde: “Allerhilligen krup de winter in de wilgen”. Op deze dag werd de winterjas uit de kast gehaald. Daags tevoren werden de klompen oudtijds geschuurd. In

zijn bovenvermeld standaardwerk schrijft Heuvel: “November geeft soms lieflijke dagen. “Allerheiligenzomer”, zegt het landvolk en elders spreekt men van een “Sint Maartenzonnetje”(11 november).

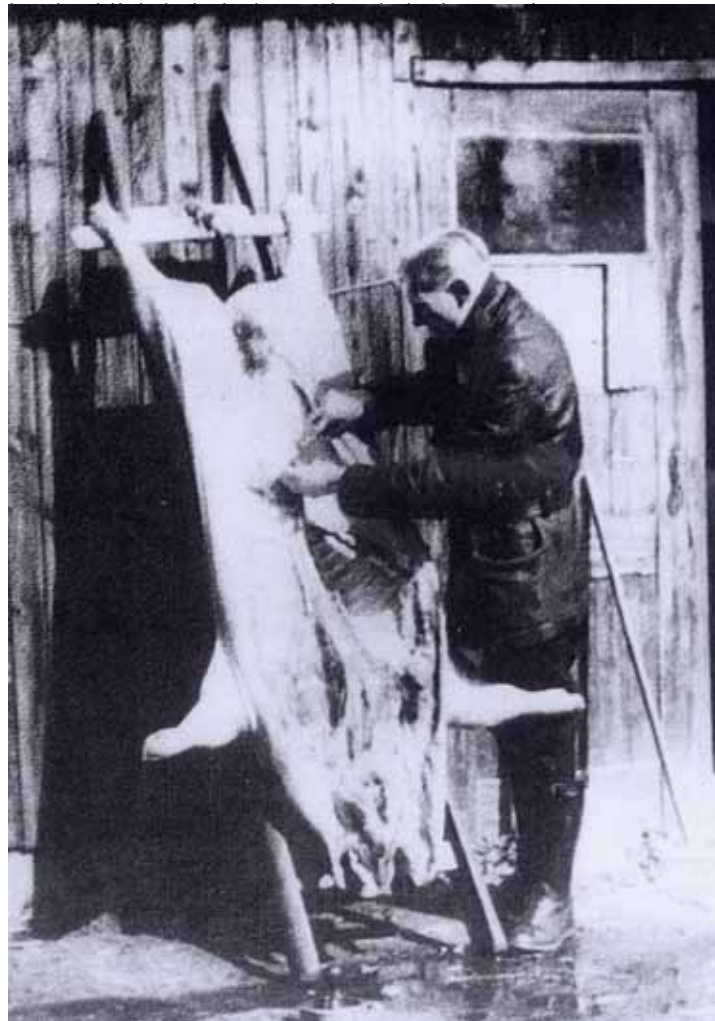
Sint-Hubertus

Op de derde november wordt Sint-Hubertus vereerd, de schutspatroon van de jagers. Heden ten dage gaat het om een omstreden bezigheid, als we alleen al denken aan het teveel aan wilde zwijnen op de Veluwe. Jan met de pet moest genoegen nemen met stropen, waarover dominee Maaldrink schreef: “Het stropen zit nu eenmaal de Graafschapper in het bloed”.

Hij was de kroniekschrijver van Geesteren bij Borculo. Adriaan Buter meldt dat diefstal een schande was, maar stropen zeker niet. Hij stelt vast: “Waarom zou het wild (ook nog schadelijk voor de boer) slechts voor enkelen zijn?” De noordelijke Graafschap kent dan ook vanouds sappige stropersverhalen. Landelijke rijverenigingen voeren dan ook graag Sint-Hubertus in het vaandel.

Slachtmaand

Rembrandt vereeuwigde al een varken op de ladder, in de zeventiende eeuw (olieverfschilderij). Op het erve Brooks in Gelselaar vertoont men aan toeristen

Het geslachte varken in zuidwest-Salland. Foto: T. Peet, Deventer (naar Bakhuis-Braskamp 1998)

In 2008 is dat op 19 november: slachtvisite. Het was op het platteland niet aan een vaste datum gebonden. Meester Heuvel schrijft: “Een poosje later ga ik naar de deel. Daar hangt het geslachte beest, met den slachteboom door middel van windeknuppels opgeheschen, aan de twee haken, in den balken onder ‘t liekspier. Jan houdt de luchte (lantaarn) vast en Vader helpt den slachter de huid afvillen. Bij ‘t opensnijden legt de Lanever, die een spierken in ‘t glas heeft gedronken met de anderen, mij uit, hoe al de ingewanden heten: het klokhuis (longen), den zwelgedarm, de plesse (pens) met den kónningskop of ‘t olde testament (boekmaag), de ruitjesmage (muts) en ‘t endjetoo (blinde darm).” Verder gaat het maken van bloedworst en braadworst, etc. Balkenbrij is zelfs heden ten dage in Lochemse supermarkten (Deka) te koop, keurig in plastic verpakt, maar ook op de woensdagmarkt aldaar.

Ook de dichtstbijzijnde slager heeft natuurlijk deze Achterhoekse specialiteiten! Interessant is ook de varkensblaas als materiaal voor de foekepot op oudejaarsavond, zoals die nog steeds in Goor in zwang is. Het is een kindergebruik. Ook bij Vastenavondtradities komt de foekepot voor.

Sint-Maarten (11 november)

In zuidwest-Salland, de omgeving van Olst, zegt men: “Als het blad niet valt voor Sint-Martijn, dan zal ‘t een strenge winter zijn”. Ook wordt daar gezegd: “Een donkere Sint-Maarten, een heldere Kerstmis”. De folkloriste mevrouw Bakhuis-Brascamp tekende dit op uit de volksmond.

Eertijds holde men een raap of mangelwortel uit. Binnenin zette men een kaarsje. Vaak werden ze zo uitgesneden, dat er een gezicht te zien was. Nu worden er, ook in Lochem, door kinderen van de basisschool die ‘s avonds langs de huizen gaan om een wat afgesleten Sint-Maartendeuntje te zingen, lampions gebruikt (2007). Ze gaan ook op de Molenbelt hun gang, om wat centjes op te halen. Het zijn vijftien tot twintig kinderen. De beginregels van het liedje luiden: “‘t Is 11 november dat wij met onze lichtjes lopen”... Vroeger waren er ook Sint-Maartensvuren bekend, die in onbruik geraakt zijn. In het Twentse Markelo kende men, schrijft Adriaan Buter in 1988, “een combinatie van de foekepotterij en het rondgaan met lichtjes.

In dit geval werd slechts één kalebas, een kanjer van vijftig pond of meer, die uitgehold, met figuren en namen besneden en van een kaars voorzien was. Twee jongens droegen hem tussen zich in aan een ijzeren stok. Langs de huizen liet men de kalebas zien, terwijl de andere jongens eromheen liepen te foekepotten en de buit ophaalden. Daarvoor werd snoeperij gekocht en met traktatie en spelletjes hield men ergens op een boerendeel een heel feest. Ook de volgende avonden kwamen kalebas en foekepot nog in gebruik.” Tot zover Buter. Of dit ook in de noordelijke Graafschap bekend was, is mij niet bekend.

In Deventer zongen de kinderen op 11 november:

Land van Lochem 2008 nr. 3

Sint-Maarten (Uit: Tradities rond Oud en Nieuw - Dinie Hiddink)

“Sinte-Maarten is zo koud,
Geef een turfje of wat hout,
Om hem te verwarmen”

Vlamingen zeiden op Sint-Maarten: “Op Sint Martijn slacht de boer zijn zwijn”.

In Twente treedt Sint-Maarten nog lijfelijk op, te paard gezeten, en deelt snoepjes uit aan de plaatselijke jeugd. Hij resideert dan in het gemeentehuis van Losser. Oost-Twente is katholiek. 11 november is ook de startdatum voor de carnavalsperiode, die in de protestantse noordelijke Graafschap tot besloten zittingen van carnavalsverenigingen beperkt blijft. Daar kunnen de carnavalsprinsen, de genodigden en de dansmarietjes hun gang gaan! In het kader van de jongste Bosatlas is ook de Gelderse Achterhoek vertegenwoordigd op de kaart van carnavalsverenigingen, opvraagbaar via een website (helaas niet opgenomen in de Atlas zelf). In dat verband noem ik Lochem, Gorssel en Harfsen. Helaas kwam er veel kritiek op de kaart, omdat er veel meer carnavalsverenigingen zijn, die (nog) niet op de kaart voorkomen! Sinds de jaren vijftig van de twintigste eeuw is men in de noordelijke Graafschap actief, waarbij het katholieke Kranenburg het voortouw nam. Na 1970 kwamen er meer verenigingen

Advent

Ida Gerhardt schreef een prachtig gedicht: *Geboorte*, opgenomen in “Verzamelde gedichten 1”, Amsterdam 1995, p. 330:

Gods liefde op aarde neergedaald
Ligt in een stal op stro te slapen,
De stille herders van de schapen
Zij hebben het alom verhaald.

De ster staat boven Bethlehem
De Koningen uit het Oosten
vonden een kind in windselen gewonden
en os en ezel zien naar hem.

Hier slaapt, der wereld toevertrouwd,
die was vóór de aanvang van de tijden,
het kind waarom Maria schreide,
waarover elk de handen vouwt.

Bij Advent gaat het om de laatste vier weken voor Kerstmis. Het is afgeleid van het Latijnse advenire, “aankomen”, namelijk van de Heiland, Jezus Christus. Het kerkelijk jaar begint dan opnieuw met Sint-Andries: een kritieke dag voor het weer: “Sint-Andries Brengt de vries”.

Het is in Twente, de westelijke Veluwe (Epe) en de Gelderse Achterhoek het begin van het midwinterhoornblazen, in Munsterland wel adventsblazen genaamd. Daarover meer in het betreffende gedeelte van dit artikel.

Meester Heuvel wist de sfeer zo schitterend te treffen in *Oud-Achterhoeksch boerenleven*: “Stil is de wereld, wachtend het wonder. Advent. Hij komt aan. Hij naderd van wien wij zingen, wiens liefelijke naam langs de wolken ruischt, als het maantje die zoo toverachtig kleurt, de schoonste van allen, dien de wereld heeft gezien: De Heiland.”

Sinterklaas, 5 december

Onlangs waren er stemmen die dit geschenkenfeest voor kinderen tot nationale feestdag wilden verklaren. In feite is dat al lang het geval! Er is geen heilige zo populair als deze kindervriend uit Spanje, of men nu kerkelijk is, een afnemend aantal, humanist of niet-gelovig. In de negentiende eeuw was van zijn donkergekleurde knecht nog geen sprake: Zwarte Piet. Voor de noordelijke Graafschap is opnieuw het standaardwerk van Heuvel onze betrouwbare bron: “Verleden jaar had onze Jan te paard door de buurt gereden en overal voor Sinterklaas gespeeld. Hij had ‘n baord van “spietkötte” gemaakt, een wit kleed om en een hoge muts op. Hij klopte eerst bij ons aan het venster en vroeg: “Zijn hier ook stoute kindertjes?”. Eerst verstopte onze broer zich achter ‘t bedgordijn, maar later heeft hij hem een handje gegeven en gezegd: “Dank oe, Sunterklaos”. Den andere morgen konden we in de sneeuw de voetstappen van het paard “spuren”(volgen), maar nu ligt er geen sneeuw.” Iets verder schrijft Heuvel: “Op Sinterklaasmorgen zijn we wat eer wakker en dan stilletjes het bed uit, om te kijken, waarmee de goede Bisschop uit Spanje ons gezegend had. Eenmaal was ik er in ‘t bloote hemd uit, toen “onze volk” nog bezig waren met de eerste “legge” te dorschen en er was nog niets in. Gauw het bed weer in en me heel koest gehouden. ‘t Was in de tijd, toen ik ‘t geheim al wist, maar nog den onoozele speelde. Meestal krijgen we enkele sinterklaasjes en daarbij een nuttig geschenk, b.v. een paar zakdoekjes, een paar Grolsche wantjes, om bij winterdag op den schoolweg te dragen en zoo iets.

Of we blij zijn! Het lekkers genieten we met kleine stukjes, want zoo iets fijns proeven we in een gansch jaar niet weer”. In de laatste oorlogsjaren schreef mevrouw Riemens-Reurslag een kinderboekje *Anneliesje in de Achterhoek*, verlucht door de toen nog jonge kunstenaar Hil Bottema, in kleur. We zien hoe er in de jaren ’40-’45 in de landelijke Achterhoek door de kinderen Sinterklaas gevierd werd. Tijdens een recente lezing over meester Heuvel in Laren liet ik er dia’s van zien. Rondom Olst kende men vroeger de zwarte knechten Pikkie en Robert. Bovendien deed men zich in die streek te goed aan een overvloed aan speculaas, zomaar op tafel gestort, vertelt mevrouw Bakhuis-Braskamp.

Adriaan Buter geeft in 1988 een liedje ter ere van Sinterklaas uit Neede:

“Zee ginds kump de stoetekoare
Van Groppink (Greupink) wier an!
Hee brech oons sinterklöäskes,
Doar holle wi’j zo van!
De hond löp der achter
en ‘t peard löp d’r vuur
En Bennat dee dikke proffe
zit achter ‘t stuur”

Van protestantse zijde had men vroeger bezwaren tegen de heilige kindervriend, die door het huiselijke karakter van dit feest de reformatie in Nederland overleefd heeft. Bekend was ook het verschijnsel “kiekaovend”, onder meer in Enschede, Almelo en Neede, waarbij de kinderen met hun ouders de volgepropte etalages in de winkelstraten gingen bekijken en iedereen zijn of haar eigen geschenk mocht uitzoeken. Adriaan Buter weet te melden, dat toen een Twentse boerenknecht als volwassene z’n klomp zette, op 6 december na het opstaan zijn bazin in vol ornaat in zijn klomp stond. Dat was een duidelijke tip, om aan haar staat van weduwe een eind te maken!

In de jaren twintig van de vorige eeuw wist men nog niets van de strijd tussen Sinterklaas en de kerstman, zoals die vandaag de dag in etalages en op de beeldbuis uitgevochten wordt. Tot en met vijf december heeft de kerstman -en ook de kerstboom- niets te zoeken in de noordelijke Graafschap. Ook het consumeren heeft de overhand gekregen: het duurste geschenk is soms nog niet mooi genoeg! In mijn jeugd, tussen 1945 en 1955, waren we als kinderen met weinig tevreden.

Ook in Lochem is de intocht van Sinterklaas in 2007 een grootse *happening* geweest, waarbij kleine kinderen (in gezelschap van hun ouders) Zwarte Pietenmutsjes met veer en/of pakjes aanhebben. De Sint mocht bij deze gelegenheid logeren in het nog steeds niet gebruikte oude gemeentehuis, hartje Lochem. Nieuwsgierige kinderen wilden ook kijken hoe de goedheiligman uit bed kwam, de volgende dag! Op zijn witte paard trok Sinterklaas naar het centrum, waar hij door burgemeester Frans Spekrijse werd ontvangen en toegesproken. Een Lochemse wereld-

De intocht van Sint en Piet in Lochem, december 2007. Foto: auteur

kampioen motorrijden bracht op 5 december jl. Sint en twee Zwarte Pieten per zijspan naar de basisschool de Toermalijn in Lochem. Het gezelschap werd verwelkomd door directeur Ingrid Steenbruggen.

Dinie Hiddink- Dijkman, die op 18 mei 1940 op boerderij “De Denneboom” in Zwiep het levenslicht zag, vertelt in haar jeugdherinneringen (*Ploetern*) over de Sinterklaasviering in Zwiep: “Op ‘n avond, ‘t was in ‘n schemerduuster, kwam buurmans olde vospaerd d’r an. D’r zat een kaerl op, den had et rooje pluchen tafelkleed um de scholders bieje tante Mina uut de grote kökn . Op de kop had hé een rood geëmaillaerd deurslag, met ‘n strotouw vastbondn. Ik zae: “Wee is dat toch, ‘t liekt ome Hendrik Jan wal”. Mor mien moo zae bestraffend: “dat is Sunterklaos, mor hee hef de daagse klaere an. Pas mor op da’j zeute bunt, anders krieg iej met de garre, of iej gaot in de zak.” “Sunterklaos”, zae ik, ‘t sloog miej warkelek in de bene. Langzaam kwam et geleuf wier in miej, “Sunterklaos”. Deze gebeurtenissen moeten zich rond 1947 afgespeeld hebben. In dit verband is het belangrijk dat het land van Lochem overwegend protestant is en was. De viering in Zwiep doet denken aan een conférence van Toon Hermans in de huiselijke kring, waarschijnlijk spelend in dezelfde periode.

In Almelo hield de Sint zitting voor kinderen bij Kofa-Abeln in de Grotestraat, waar ik als kind rond 1948 hij hem mocht komen. De heilige zat toen op een troon en las voor uit een dik boek: hij wist dan of het kindje braaf was geweest.

De wilde jacht

Nog altijd wordt het paard van Sinterklaas wel vergeleken met het Germaanse ros Sleipnir (achtvoetig) dat Wodan aan het hoofd van het dodenheer placht te berijden.

In de Achterhoek zag het volksgeloof de plunderende

Berendje van Galen, de beruchte oorlogvoerende bisschop van Munster in de periode 1665-1672 als hoofdman van deze spookstoet. De vooraanstaande Rijnlandse volkskundige dr. Karl Meisen heeft in zijn boek *Nikolauskult* uit 1931 vastgesteld, dat de wilde jacht niet heidens is, maar een uit Noord-Frankrijk geëxpandeerd gebruik, dat in Duitsland later overgenomen werd. Tot in Zweden en Denemarken is dit verschijnsel bekend. Het laatste woord is er nog niet over gezegd!

Midwinterhoornblazen rond Lochem

Aan de wieg van de herleving van het midwinterhoornblazen in de noordelijke Achterhoek stond onderwijzer Gerrit Hazewinkel uit Eibergen. Hij is afkomstig van boerderij Slagman aan de Stuwdijk, niet ver van de Wildenborch bij Vorden, aldus Jac. Trijsburg. Eigen houten hoorns volgens de oude bouwwijze vervaardigde hij zo’n dertig jaar geleden. De grote vriend van meester H.W. Heuvel, Hendrik Odink, woonachtig naast de basisschool in Eibergen waar Gerrit als hoofd functioneerde, stimuleerde vanuit zijn streekkennis deze herleving. Zo kon het, 17 jaar na herleving van het oude gebruik in het Twentse land (1953), ook weer tot een wedergeboorte komen in de Gelderse Achterhoek.

Historie van het midwinterhoornblazen

Er werd verteld dat tussen Hengelo(G.) en Vorden op een elzenhoorn werd geblazen, door een oud boertje. Zo zijn er meer herinneringen en anekdotes over het lang verdwenen blazen op de adventshoorn. Zo zijn er gegevens uit de volksmond en de literatuur bekend over het gebruik in de omgeving van Eibergen, Meddo en de buurtschap Zwolle bij Groenlo.

In het Gelderse Zwolle bliezen enkele agrarische vrijgezellen eertijds nog op blikken hoorns. Opmerkelijk in deze protestantse streek! Henk Krosenbrink publi-

ceerde processtukken over een smokkelaffaire aan de Duitse grens bij Kotten, waarbij lastige commiezen werden doorgeseind via de signaalhoorn, in 1815. Een beambte werd zo “vergreld” (kwaad) dat hij een houten midwinterhoorn kapot trapte! Jac. Trijsburg meldt het gebruik van koehoorns, waarbij de toenmalige Gouverneur der Provincie aan de burgemeester van Eibergen in hetzelfde jaar (1815) gelastte het blazen aan banden te leggen.

Ook uit Twente kennen we de koehoorns: in het protestantse Markelo kent de klagelijke toon van deze dierhoorns, waarvan twee 200 jaar oude exemplaren op het erve Görkink bewaard bleven. Ze dienden met name om de gelovigen op te roepen naar de kerstnachtsdienst in het protestante bedehuis van Markelo te komen.

De Drentse boerhoorn (bijv. uit Zweelo) is een variant op de Achterhoekse en Twentse dierhoorns. Momenteel is er een groep ossenhoornblazers actief in Markelo en omgeving, waarbij ik de namen noem van Gerard Zondervan en Jan Henk Berendsen. Aan Henk Kroesenbrink danken we het verhaal van een oude man uit Wehl, die wist te vertellen dat er in zijn jonge jaren nog “getoekt” (geblazen) werd op een ossenhoorn boven de resonerende put. Dat was dan rond 1900. Heuvel betreurde het in 1927 nog dat de midwinterhoorn in de Achterhoek niet meer bekend was.

Herleving in het land van Lochem.

Midwinterhoornbouwer Dinant Beunk uit Lochem (afkomstig uit Eibergen), die overigens ook de

Australische “Didgeriedoo” vervaardigt, speelde op 16-jarige leeftijd al op de trompet in de Eibergse harmonie Euphonia. Dinant speelde ook in Lochem op zijn Eibergse midwinterhoorn, en daar kwamen mensen op af. Onder zijn kundige leiding vormde zich sinds 1985 een plaatselijke groep, in 2007 aangegroeid tot 13 blazers. Een cursus door Teije Dijkhuizen, een der blazers, in “De Boerderij” te Zelhem (1987) bracht ook anderen tot kennis van de bijzonderheden van het “olde gebroek”. Ook Harrie Pijfers dient met ere genoemd te worden. In 1988 kwam de eerste nieuwe hoorn in Zwiep in gebruik. Er ontstonden meer groepen blazers, in Zelhem, Ruurlo, Aalten, Dinxperlo, Gaanderen, Ulft, maar ook in de Liemers: ‘s-Heeren-berg. Soms werd het een werkgroep van een heemkundekring: zeer passend! Zelfs is er in Epe op de oostelijke Veluwerand een actieve blaasgroep. De blaasgroep van Lochem heeft in de kersttijd een drukke agenda (midwinterwandelingen: in Ampsen, Zwiep en Laren) maar komt ook wel op braderieën etc. Voor toeristen en inheemsens een boeiende ervaring. De Lochemse groep blaast op gelijmde hoorns. Op uitnodiging blaast “Lochem” ook in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. De groep blaast wel “hoog van de (kerk)toren”, bij een kasteel of museumboerderij (de Lebbenbrugge bij Borculo). De roep van de midwinterhoorn is niet meer weg te denken uit de noordelijke Graafschap! Puttentochten zijn eveneens populair. Het “ofblaozen” van de Lochemse groep vond begin 2008 (Driekoningen) plaats rond kasteel Verwolde bij Laren (zie foto).

De Lochemse midwinterhoorngroep op het bordes van Huis Verwolde, Laren, 6 januari 2008. Foto: Dinant Beunk, Lochem

Natte en droge hoorns

Vanouds zijn natuurlijk de “natte” hoorns het oudst. In musea te Almelo en Enschede bleven oude exemplaren bewaard, vaak uit de tijd van Van Deirse, de schepper van het Twentse volkslied. Het gekromde stammetje, vaak 1,20 tot 1,50 m. lang, wordt in de lengte doorgezaagd en met een klompenmakersguts uitgehold. Tussen beide helften wordt een bies aangebracht, en hoepels van gespleten wilgentenen of braamtakken worden op gezette afstanden aangebracht. Tenslotte wordt er een mondstuk of “happe” van schuin afgesneden, uitgehold vlierhout aan toegevoegd, op maat gemaakt voor de lippen van de blazer. Momenteel geeft menig bouwer de voorkeur aan pitriet, rotan en koper: bij gelijmde hoorns uitsluitend voor de sier! In de Achterhoek haalt men meestal vier tonen uit de hoorn: een melodie die in Twente de “olde roep” is gaan heten. Wijlen Derkman uit Berghum bij Denekamp heeft onderzoek gedaan naar de traditionele melodie in het begin van de twintigste eeuw, in zijn woonomgeving. De “olde roep” kwam daarbij uit de bus.

In de praktijk is een droge, gelijmde hoorn gemakkelijker in het gebruik dan een natte, die eertijds al 14 dagen voor de Advent in de put gehangen moest worden om goed te kunnen functioneren. Ze zijn dan ook volledig in de meerderheid!

De kerstviering

In het ouderencentrum Hoge Weide in Lochem werd door voorgangster drs. Marieke van der Meer een kerstviering geleid, waar het Lochems Mannenkoor o.l.v. Gerrit te Rietstap medewerking aan verleende. Aan de piano Ger van Poppel en midwinterhoornklanken door uw auteur (op een instrument-gelijmduut Ootmarsum). In de preek van Marieke van der Meer was opvallend het motief van het “kindeke wiegen” dat af en toe nog in katholieke kerstvieringen een rol speelt.

De geboorte van Jezus Christus viert men natuurlijk het fraaist in een kerkelijke viering; protestant of katholiek.

Buter meldt in 1988, dat het in Eibergen gebruik was dat de koster van de oude hervormde kerk bij alle inwoners binnentrad met de spreuk: “ik brenge oew den heiligen kasaovend”. Men bedacht hem vaak met een fooi, paaseieren en köstergarven (rogge-geschenk in natura) behoorden ook tot zijn loon. Ook kinderen en dienstpersoneel kregen wel een centje, vroeger. Men zit rond de kerstboom in het warme interieur, waarbij het geschenken geven (vanuit Duitsland en Amerika) sterker aan het inburgeren is. Ook protestanten zetten nu een groot of klein kribbetje onder de boom. De laatste tien jaar versiert men vaak een dennenboompje of spar in de tuin met elektrische lichtjes. Hand in hand daarmee is de overal verkrijgbare lichtversiering aan woonhuisgevels, maar ook aan de daklijnen van boerderijen in zwang gekomen. Sterren, ook de arreslee met de kerstman: er zijn legio motieven! Zo worden de korte donkere nachten opgevroljkt! Restaurants doen goede zaken met

kerstmaaltijden, waar vaak het hele gezin aan deelneemt. Leuk is altijd nog het stampotmenu van erve Brooks, tijdens de kerstdagen (Gelselaar). Daarbij wordt standaard het kerstverhaal uit de Bijbel verteld! De kerstman wordt nog wel gezien als Amerikaanse druktemaker, die pas na Sinterklaas zijn kunsten mag vertonen. Wekenlang is achter bijna ieder woonhuisvenster ‘s avonds de verlichte kerstboom te zien, die begin januari voor 25 cent naar de manege aan de Koedijk gebracht kan worden om daar te laten versnipperen om onnutte rommel op straat te voorkomen. De dominees en pastoors doen hun best om de kerststemming door passende teksten en muziek over te brengen op de kerkgangers. Veel mensen willen de kerstavonddienst niet missen, hoewel ze al lang randkerkelijk zijn en het bedehuis maar één of twee keer per jaar van binnen zien (“Kerkbalans” doet hier een beroep op). Wat een wonder, in een tijd van secularisatie en Godloochenende dominees! Alle commercie ten spijt denken we met weemoed aan Heuvel, als hij schrijft: “Zoo is het Kerstfeest op het land, “zoo eerbiedig gevierd, zoo harmonisch zich aansluitend aan de vredige stilte, die het voorafgaat en opvolgt”.

Oudejaar

De laatste dag van het jaar staat ook rond Lochem in het teken van vuurwerk. Daar is de jeugd al de hele maand december (illegaal) mee bezig geweest. Ondanks vreselijke ongelukken gaan vooral jongeren er mee door. Veiligheid bij het afsteken van vuurwerk speelt nu een steeds grotere rol. Mooier en afwisselender, dat is de trend van het vuurwerk. Men heeft er geld voor over. Meer knallen en meer effecten. Leuk was in Lochem het initiatief om vuurwerkresten in de periode tot 13 januari 2008 in te leveren, in ruil voor een “frites-met-mayo”-bon van snackbar Leo’s. Het Lochemse initiatief, van Stichting de Garve, de Gemeente e.a. verdient het om landelijk te worden nagevolgd. Ook het Buurtonderhoudsbedrijf draaide mee. De rommel op straat na Nieuwjaarsdag blijft vaak weken liggen! In Gaanderen ging men nog weer “knappen” met carbidbussen (voetbal). Een batterij van 40 stuks bussen schoten de ballen af. Daarnaast is er nog de ouderwetse carbidbus. Hier gaat het om een speciaal geprepareerde melkbus, met een deksel en aan de onderkant een gaatje voor de ontsteking. In de bus stopt men een kontje carbid, men giet er wat water bij, en tenslotte wordt het deksel er stevig opgeslagen. Het ontstane gas blijft in de bus zitten. Als finale vliegt de deksel van de bus af, meters het weiland in.

In de Achterhoekse dorpen langs de IJssel prefereerde men wafels in plaats van warme wafels, bestrooid met poedersuiker.

Nieuwjaar

De burens wensen elkaar in Lochem, tijdens of na het knallen, als het 12 uur geslagen heeft, gelukkig nieuwjaar. Zo ook op de Molenbelt! Met Heuvel gaan we terug naar het Oolde (bij Laren) van begin twintigste eeuw, waar hij schrijft (in: *Oud-Achterhoeksch Boerenleven*): “Aan alle huisgenooten wensch ik veel

Nieuwjaarsvisite (Uit: Tradities rond Oud en Nieuw - Dinie Hiddink)

“Heil en Zegen” toe en geef aan Vader en Moeder den berijmden zegenwensch, dien we in school geschreven hebben en dien ik zoolang stilletjes bewaarde. Bij het vlamvend haardvuur geniet ik van een “ölliekrabbe” oliebol met een kopje koffie.” Hij verhaalt verder dat ze naderhand de buurt ingaan om Nieuwjaar te wensen.

Daarbij schoten ze als kind “pleerdöpkes” op namaakpistooltjes en stormden dan met “völle heil en zegen in ‘t nieje jaor” naar binnen. In Zelhem kregen de kinderen bij de naobervisite een glaasje “kinderzeut”, een zoet grenadineachtig drankje, of zelf gemaakt anijsnat. Overal kreeg de jeugd een “niejaorstoeten” (een zak gevuld met sinaasappel, krentenbroodje en veel ongedopte pinda’s).

In de jeugdijaren van Dinie Hiddink ging het op de boer in Zwiëp in 1950 nog traditioneel toe, bij de nieuwjaarsvisite van de naobers: “De vrouwleu gingn op riege langs de raamkante zitn; ze hadn wit geschoerde klompe an. De meesten hadn zich een nieje gebloomde scholdoek too-esteld. Wiej neumn ze de meujes: Dikameuje, Berendientje-meuje, enz. De mansleu daor-enteegn zatzn ‘t dichtste bij de kachel onder ‘n bozem. ‘t Waarn veur ons de ooms: Jan-oom, Hendrik Jan-oom, enz. Ze droogn een zwatte manches bokse met ‘n blauwen kiel.” Tot zover Dinie Hiddink in *Ploetern*.

Nieuwjaarskoekenijzers en kniepertjes

Zowel in de stad als op het platteland werden tussen de zware ronde of rechthoekige uiteinden van smeedijzers knijpijzers “kniepertjes” gebakken. Dat

gebeurde boven het “losse vuur” onder de “boozem”. In het museum de Lebbenbrugge bij Borculo wordt een heel oud ijzer met de beeltenis van Jezus Christus bewaard, maar typisch Achterhoeks waren ingekerfde afbeeldingen van molens en huisjes en initialen van bruid en bruidegom. De opgerolde wafeltjes hadden als symboliek dat het nieuwe jaar nog geheimenissen had: een gesloten boek! De smeedijzers knijpijzers raakten in onbruik en werden opgevolgd door elektrische ijzers. Heden ten dage kun je de kniepertjes in de supermarkt kopen, per doosje. De oude nieuwjaarsijzers stammen af van de hostieijzers in de katholieke kerk (hosties worden nog steeds in kloosters vervaardigd). Er zijn veel verschillende versieringsmotieven, gemaakt door de smeden in steden en dorpen.

Driekoningen, 6 januari

Ook in het Witte Kerkje te Lochem werd kerkelijk Driekoningen gevierd met verklede kindjes (2008), die de ster van Bethlehem een plaats gaven op het miniatuurstalletje van het liturgisch centrum. De oecumene zegeviert, al is het in feite een sterker katholiek getint kerkelijk feest: het einde van de kerstperiode. Balthasar, Melchior en Caspar hebben hun geschenken aan het kindeke Jezus gegeven. Epifanie betekent: Verschijning des Heren, waarbij de sterrentochten, gedaan door drie kinderen, verkleed als drie koningen, voorafgegaan door een sterrendrager, nog steeds in de katholieke Liemers plaatsvinden. Vanouds ook in Vlaanderen, prachtig beschreven door Felix Timmermans (in: *Het kindeke*

Hanneke van Erve Brooks uit Gelselaar bakt nog ieder jaar op speciale dagen knieperkes. (Uit: Tradities rond Oud en Nieuw - Dinie Hiddink).

Jezus in Vlaanderen).

De midwinterhoorn wordt op deze dag weer opgeborgen, ook door de blaasgroep van Dinant Beunk in Lochem.

Nieuwjaarsklootschiettoernooi

In Exel organiseert klootschietvereniging De Mölle jaarlijks het traditionele klootschiettoernooi. Dat vond plaats op 12 januari jongstleden. Daarbij loste burgemeester Frans Spekreijse het eerste schot. Interessant was dat er dit keer ook een team van raadsleden van de gemeente Lochem aan de wedstrijd deelnam. Zij streden tegen het team van de Lions Club Lochem. Het resultaat was dat de gemeenteraadsleden de “Mölle Bokaal” naar Lochem mochten meenemen! Het klootschieten is trouwens een vernieuwd oud gebruik dat 40 jaar geleden nog nagenoeg onbekend was in deze omgeving.

Eind januari

Tot de jongere gebruiken -folklore is geen voltooid verleden tijd- behoorde de oliebolactie van de leden van de Sint-Steffenrijders . Dit is al 30 jaar het geval. Maar nu is er iets veranderd: bloemen in plaats van oliebol! Voorzitter Jeronimus gaat voor vernieuwing! Dit jaar gebeurde dat op zaterdag 26 januari. Men ging Laren in, om huis-aan-huis frisse narcissen aan de man of vrouw te brengen. Dat is in “Laorne” een leuke gedachte! Voorzitter Jeronimus: “De ponyclub bestaat in 2008 vijftig jaar. Hiervoor

gaan we het gehele jaar diverse activiteiten voor de leden organiseren. Een nieuwe bloembollenactie is een frisse actie van dit feestelijk jaar. Ook bij de manege in Laren zijn de bloemen verkrijgbaar

Maria Lichtmis, 2 februari

Heuvel zegt: “Lichtmissen klaor is een good iemen-jaar, Lichtmissen donker, dan wordt de boer een jonker”.

Sinds 1960 wordt het als een Christusfeest beschouwd, het is de laatste uitstraling van de kerstkring en vat de grondgedachten daarvan (Christus als Licht der wereld) nog één keer samen. In katholiek Twente was het in plaats van Driekoningen de laatste dag waarop in de negentiende eeuw op de midwinterhoorn geblazen werd: men begrijpt de symboliek!

Literatuur:

- A. Bakhuis-Brascamp, *Vrenten in het oude Salland*, Olst 1998
- A. Buter, *Over-IJsselse volksgebruiken. Een feestelijke ommeegang door het jaar*, Zwolle 1988
- T. Dekker, H. Roodenburg, G. Rooyackers, *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen 2000
- C. Catharina van de Graft, *Nederlandse volksgebruiken bij hoogtijdagen*, Utrecht/Antwerpen 1978 (bewerkt door Tj.W.R. de Haan)
- H.W. Heuvel, *Oud-Achterboeksch boerenleven het beele jaar rond*, Deventer 1928
- D. Hiddink, *Ploetern. Jeugdberinneringen*, Lochem 1994
- E. Jans, *Het midwinterhoornblazen*, Oldenzaal 1995
- K. ter Laan, *Folklore en volkswijsbeden in Nederland en Vlaanderen*, derde druk, Utrecht 2005
- G. Podhradsky, *Beknopt liturgisch woordenboek*, Roermond-Maaseik 1965
- E. en H. Somsen, *Van Salebem tot Zelhem. Feest-en gedenkdagen*, Zelhem z.j.
- Jac. Trijsburg, *Midwinterhoornblazen in de Graafschap*, Zutphen 1997 (brochure).

Krantenartikelen uit de Stentor, Extra-Nieuws en de Berkelbode.